

פרשת תרומה, אסתטיקה ביהדות, מקורות

ד"ר חזות גבריאלי

1. מתוך המאמר בשבתון

במבט מקרו על פרשת תרומה אנו נחשפים לשני נושאים ארציים - **אסתטיקה והמחשה**. הקמת המשכן מלווה באופן טבעי בנושאים פרוזאיים אלו. תיאור הבנייה של המשכן פלסטי, מיכני והנדסי. ברם, בינות לתיאור זה מסתתר מושג היופי של היצירה. הפונקציונליות של המשכן וכליו היוותה אמנם את מטרת העל (ושכנתי בתוכם) אולם אחד מן הפרמטרים המשפיעים היה ללא ספק היופי. כך לדוגמה אנו מוצאים - וְעֵשֶׂת מְנַרְתֵּי זָהָב טָהוֹר מְקֻשָּׁה תַעֲשֶׂה הַמְנוֹרָה יָרֵכָה וְקָנָהּ גְבִיעֵי כַּפְתָּרִיָּה וּפְרָחִיָּה מְמֻנָּה יִהְיוּ: הגביעים, הכפתורים והפרחים מבטאים את יופיה של המנורה. כאן מקום לשאלה - מה יחס התורה לאסתטיקה?

מנקודת מבט שניה אנו מוצאים את בעיית ההמחשה המלווה את עם ישראל משחר לידתו. מצד אחד – "לא תעשה לך פסל וכל תמונה", מצד שני - וְעֵשֶׂת שְׁגִימִים כְּרָבִים זָהָב מְקֻשָּׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם מְשֻׁנֵי קְצוֹת הַכַּפְּרֹת: התאווה האנושית הטבעית למגע פיזי עם הקדושה, לנעבד מוחשי, לקונקרטיזציה ולהמחשה הבאים לידי ביטוי באיסור המוחלט של עשיית פסל וכל תמונה נדחים בצווי של עשיית כרובים השוכנים לא פחות ולא יותר בתוך קודש הקודשים!!

ההסברים הנוחים והקליטים יותר לפתרון 'בעיות אלו' הם הסברים היסטוריים (בעיקר של הרמב"ם). חלק מפרשנינו הקלאסיים מסבירים כי בכל המצוות הללו כולל הקרבת קרבנות, עובר עם ישראל סובלימציה (=עידון) של נפשו המשוקעת עמוק בתוך עבודת אלילים גסה. כשלעצמי אני מעדיף את ההסברים הדיאלקטיים המסובכים אך הפשוטים במיוחד לבני דורנו.

בבסיס הסברים אלו נמצאת הקביעה כי אין **אסתטיקה נייטרלית!** אין המחשה נייטרלית! זה כמו זה, הן כלים בלבד שאינם יכולים להיות מופרדים מן ההקשר התרבותי, המוסרי והצווי של התורה. אין אסתטיקה רעה מבחינה מוסרית, יש **שימוש** רע באסתטיקה מבחינה מוסרית. רבן גמליאל הרשה לעצמו לרחוץ במרחץ של אפרודיטי (אלילת האהבה הרומאית) משום שאותו פסל בהקשר של עבודה זרה טפל היה לנוי (יופי). כך אמנם נקבע להלכה - "כל הצלמים הנמצאים בכפרים אסורין כיון דספק אליל אסורה דסתמא לשם אלילים נעשו והנמצאים בכרכים מותרין דודאי לנוי נעשו", (טור יורה דעה, עבודת כוכבים, קמא).

כני"ל לגבי עניין ההמחשה. התורה מודעת לבעיית ההמחשה האנושית ובכל זאת היא מתירה את ההמחשה בצורתה המקסימלית במקום הכי מקודש משום שזה לשם השכינה. ההמחשה בהוראות בנייה מפורטות כדי

2. 'שלושה שמרחיבין דעתו של אדם – דירה נאה אישה נאה וכלים יפים'

3. 'תי"ח שיש רבב בבגדו חייב מיתה',

4. שלשה מרחיבים דעתו של אדם, אלו הן: דירה נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נז:). הישרת הדרך של האדם היא בשני אופנים, ביחוד בימי הבחורות, כשכחות הגוף והנפש הנם בתקפם וחמדת החיים עזה עד מאד. הדרך הרגילה הוא, שכל רגשי היופי הם טובים ומרחיבים את הנפש. ומי שהנהו צדיק תמים ומשתמש בהם בדרך ישרה ודאי שזהו דרך טובה ונעימה, כי לא לחנם נברא הרגש הגדול הזה באדם. ועוד, שרגשי היופי מפתחים וגם מגדילים את הכוחות הנפשיים הטובים. דירה נאה, אשה נאה וכלים נאים מרחיבים דעתו של האדם. וזהו, שהריח הטוב, שהנהו המהצג הכללי של ההנאות היפות, ראוי רק לבעלי נפשות עדינות ובעלי הרגשות זכות. ועל כן אמרו חז"ל י על המוגמר שהוא דבר שאינו שוה לכל נפש. ועל מי שהתפתח אצלו חוש הריח באופן נעלה אמרו חז"ל: בני, טהרה יש בך. כי כחות הנפש כשהם מלאים גבורתם הרי הם כלים יקרים שבביל כל אשר שאר רוח לו להשכיל ולהטיב. והנה למרות כל השבח שביסוד היופי יאלץ האדם עפ"י רוב לדחותו בכל זאת, בפרט בימי הבחורות, מפני ההפסד המוסרי שעלול לבוא לרגליו. ואז, אם אמנם דרך זו, לדחות את היופי שאינו אלא טוב חיצוני מפני הפסד עיקרי, הנה דרך משובחה. הרי כל זמן שיאלץ האדם מתוך הכרח לשחת איזה דבר טוב ויקר אין זאת כבר מציאות שלמה. המעלה היותר עליונה היא שיהיה השכל שלם כל כך וכחות המוסר כה חזקים עד שיפנקו גם את רגש היופי בכל צבעיו ופרטיו, עד אשר עוד יוסיף הוד והדר לשלימות האמתית של המוסר הטוב וקדושת ההנהגה ודעת אלוהים ביראת ד' ואהבתו.

הבה וננתח את הדברים המובאים בדברי הראי"ה: (מתוך דברי הרב יובל שרלו)

א. כבר בפתיחה קובע הראי"ה כי היחס ליופי יהיה יחס מותנה. זה אחד המאפיינים של משנת הראי"ה בכלל, ונראה שהדבר הוא נדבך מהותי בתפישתו התורנית בתחום תורת המידות. אין הדרכה רוחנית מוחלטת, שכן כל הדרכה רוחנית חייבת להתבאר לאור תורת האחדות הכוללת, לאמור: כיצד היא מהווה חלק מבניין מלא ושלם של אחדות הכוחות והרעיונות. הכרחי הוא שהיחס ליופי יהיה יחס מותנה, שכן היופי הוא אחד מתופעות החיים, וככזה הוא תלוי במשתנים רבים. אחד המשפיעים המהותיים הוא שאלת הגיל והמבנה הנפשי.

ב. נקודת המוצא היא ההכרה כי ביסודו של דבר היופי מרחיב את נפשו ואת טובתו של האדם. הנחה זו מבוססת על שתי קביעות מהותיות. ראשונה בהן היא הקביעה שאין בעולם דבר מה שאין לו מקום חיובי. ריבונו של עולם לא יצר בעולמו ברואים שמהותם להיות מכשול או ניסיון בלבד, כי אם לכל כוח ולכל תכונה יש תפקיד מהותי חיובי. על כן, הקביעה הקטגורית היא שליופי יש תפקיד בבניין העולם. שניה בהן היא ההכרה הטבעית. לא ניתן הכחיש את העובדה כי היופי גורם לאדם טובות הרבה, ומרומם את רוחו ואת נפשו. הרחבת הנפש הנובעת מהמפגש עם הטוב והיפה היא חוויה שאין אדם שאינו חש בה, ועל כן לא ניתן להכחישה. שתי הקביעות יונקות אפוא משני כיוונים שונים – הראשונה יונקת מקביעה אמונית עילאית, מלמעלה מלמטה, והיא ההנחה הבסיסית ביחס לדרכו של הקב"ה בבריאת העולם. השניה יונקת מן המציאות, מלמטה למעלה, וכל אדם חש וחווה אותה.

ג. ברם, לא ניתן לעצום את העיניים ולהתעלם מן הנזק הטמון בהתייחסות ליופי, ומן הסכנות הגלומות בה. היופי עלול לעוות ולסנוור, למשוך את הלב למקומות אסורים ולהאפיל על שיקול הדעת המוסרי. הפיתוי הקיים בממד האסתטי של המציאות מושך את לב האדם להתעלם לא אחת מהמרכיב האתי. יש זמנים שסכנה זו גוברת, ואחד מזמנים אלו הוא ימי הבחורות. בשל כך, ובשל הסכנה המוסרית הטמונה בנפילה זו, ההדרכה המעשית בתקופות מסוימות בחיי האדם היא לברוח מן היופי, להתעלם ממנו, ולא לתת לאישיות העצמית להימשך אחריו. הדרכה זו נובעת מהעמדה החד-משמעית שהיופי, עם כל טובו וחסדו, נמצא בעמדה נחותה מזו של התוכן, וכאשר נאבקים התכנים הטובים והיקרים על מקומם עם היופי החיצוני, לעולם יידחה האחרון מפני הראשון.

ד. אל לה להכרעת הדחייה הזמנית להפוך לעיקרון של קבע. הראי"ה מדגיש את העובדה כי דחייה זו היא דחייה זמנית. קיימת נטייה לראות בהגדרה זו עמדה קבועה, ולהתמכר לחשש מפני הסכנות. פעמים רבות החשש מפני התדרדרות מביא את האדם להעמיד אידיאולוגיה רוחנית שלמה של התרחקות מן היפה, כדי שלא תבוא התדרדרות. הראי"ה מדגיש כי אף שיש זמנים בהם חייבים להתרחק, אין זו הדרכה קבע, כי אם הדרכת שעה. גם בדברים אלה טמונה עמדה עקרונית, הנוגעת בשורשי הבריאה – כל הדרכה המחייבת לדחות דבר מה אחד מפני השני היא הדרכה זמנית, עד להקמת אישיות מלאה ושלמה אשר תצלח את הסערה ובחוף המבטחים תוכל להביא לידי ביטוי את שתי האידיאות גם יחד. המטרה הסופית היא חיים באור התוכן המוסרי המעוטר ביופי.

ה. דמות האדם המלאה, אפוא, היא דמות הצדיק, שאין הוא בז ליופי או מתרחק ממנו, כי אם להפך – הוא רואה ביופי זה חלק בלתי נפרד מהשלמתו הרוחנית, לאור הברכות המרובות הטמונות ביופי זה. דברים אלה מנוגדים לעמדה אחרת – יש הטוענים כי היופי הוא חולשת האדם ירוד המעלה, שאינו יכול להתרומם אל האמת המופשטת, ועל כן 'נכנעת' התורה ומאפשרת לו לחיות בעולם חושני. לעומתו – הצדיק מתרומם מעל לכל התופעות הגשמיות, ואין הוא זקוק לעולם היופי כדי לבסס את חיותו הפנימית. הראי"ה כותב בדיוק להפך – דווקא על האדם הירוד להתרחק מעולמם החושים, שכן בעולם זה הוא עלול לאבד את עצמו וליפול לתחתיות ארץ לאור הפיתוי הגדול הקיים בהתייחסות ליופי. ואולם, דווקא הצדיק העליון הוא ראוי לקשור עצמו בכל הסולם הגדול של העלאת יסודות היופי החיצוני אל ההרמוניה הרוחנית הפנימית.

דברים אלה לא ללמד על עצמם יצאו אלא ללמד על הכלל כולו יצאו. ניתן לראות בסוגיית התייחסות ליופי מפתח להתמודדות עם שאלות רבות אחרות, הנוגעות למגע הראוי בין הצד הרוחני והמופשט באדם לבין צדדי החוויה, החושניות והעולם הצבעוני של המציאות. הדרכתו של הראי"ה היא הדרכה מותנית, לאמור: הדבר תלוי בשאלה מה היחס בין עולם חיצוני זה לבין תוכנו המוסרי והקדושי של האדם.